

EVOLUȚIA LIMBII ÎN VIZIUNEA LUI EUGENIU COȘERIU

ANATOL CIOBANU*

Se știe că Eugeniu Coșeriu a dezvoltat mai multe idei despre limbă expuse anterior de Aristotel (sec. IV) și de W. von Humboldt (1767–1835). Una dintre aceste idei este că *limba* nu este *ergon* (produs al unei activități, lucru făcut), ci *energeia* (actul creator, anterior propriei sale *dynamis*, adică facultății de a realiza o activitate). Limba nu este un produs, *ergon*, căci *ergon* este o abstracție, care se conține în dicționar, în gramatică. Limba se extrage din vorbire, din text, adică deducem limba din activitate, din *energeia*, din *saber idiomático* (Coșeriu 1996: 66). În această ordine de idei, pare corect să spunem: *Nihil est in lingua, quod non fuerit prius in oratione*.

Marele nostru lingvist subliniază că „schimbarea lingvistică nu este altceva decât creativitatea, care se obiectivează istoric și devine istorie, «știință», devine tradiție”. Prin urmare, „schimbarea lingvistică nu este decât nașterea limbii, obiectivarea limbii prin vorbire”. „Privită așa, dimpotrivă, schimbarea este neschimbare, este solidificarea, fixarea limbii” (Coșeriu 1996: 66). Și, mai departe: „Limba nu se schimbă ca un obiect exterior, ci este mereu înlocuită în anumite secțiuni ale ei și, chiar atunci când se reface, *pare că nu s-a schimbat*, că se reface exact cum a fost mai înainte” [subl.n.]. E. Coșeriu afirmă astfel că „așa se formează *tradițiile*, care trăiesc, sunt mereu făcute și refăcute, reluate, păstrate și în același timp duse înainte de reprezentanții lor, adică de vorbitori” (Coșeriu 1996: 67).

În lume totul evoluează, și oamenii în același rând. Poetul latin Ovidius Naso, în poemul epic *Metamorfozele*, și-a exprimat opinia că „toate se schimbă”, de unde mai târziu s-a spus: *Omnia mutantur et nos mutamur in illis*. „Toate se schimbă și noi ne schimbăm împreună cu ele”. Acceptând această idee, lingvistul german August Schleicher (1821–1868) compara limba naturală cu un organism viu, care, după cum se știe, de asemenea evoluează. E necesar totuși să subliniem că limba se aseamănă, dar și se deosebește, în mod

* Universitatea de Stat, Chișinău, str. A. Mateevici, nr. 60, Republica Moldova.

trașant, de un organism viu, care, până la urmă, piere, pe când limba, dacă are condiții favorabile, nu moare, dezvoltându-se, evoluând pe linie ascendentă¹.

Unii lingviști ruși menționează că o limbă naturală (*estestvenîi iazîc*) este „o continuă discontinuitate” sau „o discontinuitate continuă” (Costomarov 1986: 20) și, mai mult chiar, profesorul O. Trubaciov subliniază că „limba, schimbându-se, rămâne ea însăși” (Trubaciov 1984: 3). Cunoscutul lingvist italian Bruno Migliorini scria că limba italiană contemporană a evoluat mult față de cea din sec. al XIV-lea, dar a rămas italiană (Migliorini 1961).

Bazându-mă pe cele relatate până acum, am ajuns la concluzia că schimbările evolutive într-o limbă naturală pot fi, *grosso modo*, de două feluri: *de adâncime* și *de suprafață*. *Schimbările de adâncime* (sau „refaceri imanente” – în terminologia coșeriană) ajung să atace, să refacă chiar sistemul limbii la o anumită perioadă de dezvoltare a ei.

Se pot atesta limbi naturale care, pe parcursul secolelor, au evoluat până într-atât, încât un vorbitor modern al lor nu mai înțelege textele anterioare. Fără o pregătire filologică specială, un francez contemporan nu poate citi, de exemplu, primul monument de limbă franceză *Les serments des Strasbourg* (a. 842)², sau poemul epic anonim *La chanson de Roland* (a. 1100), sau chiar opera lui François Rabelais (*Gargantua et Pantagruel*) (sec. XVI). Abia după relativa centralizare a Franței, după lansarea Ordonanței lui Francisc I (a. 1539), peste întreg teritoriul țării începe să se răspândească limba franceză unică („a regelui”, „a palatului”). I se mai spunea *langue du roi*, *langue d'oui*, *limba din jurul Parisului*, *l'Île-de-France*. Odată cu instalarea monarhiei absolute de către Ludovic al XIII-lea, tutelat de cardinalul Richelieu, care fondează l'Academie Française (1635), încep să se macine lent dialectele: *picard*, *wallon*, *lorrain*, *orléanais*, *normand*, constituindu-se niște norme relativ unice pentru limba scrisă franceză.

Situații similare sunt atestate și în alte limbi. De exemplu, este bine cunoscut decalajul profund între limba greacă veche (sau Elena) și limba greacă de astăzi, literară sau vorbită. Este notabil că, și la ora actuală, greaca vorbită (*in concreto*) diferă uneori destul de mult de greaca scrisă (*in abstractio*).

O istorie *sui-generis* ne-o oferă limba turcă. Un cercetător francez, Louis Bazin, observă că limba turcă scrisă medievală prezenta de fapt „un jargon macaronic turco-arabo-persan” (Bazin 1966). Lingvistul ieșean Dragoș Moldovanu, în monografia *Dimitrie Cantemir. Între Orient și Occident* (Moldovanu 1997: 21 sqq.), scrie că turca era strivită de prestigiul arabei (limba religiei, științei, a jurisdicției etc. în Orientul musulman). Limba turcă a suportat o invazie extraordinară a elementelor persane, arabe în vocabular. Astfel, într-o propoziție, din 10 cuvinte, deseori numai unul era turc, mai ales desinențele și verbele auxiliare. Dragoș Moldovanu constată că documentele Cancelariei Imperiale „erau redactate

¹ Mutatis mutandis, putem spune că ideea aceasta a fost exprimată excelent de M. Eminescu în versurile: „Căci toți se nasc spre a muri și mor spre a se naște” și „Când unul trece, altul vine/ În astă lume a-l urma,/ Precum când soarele apune/ El și răsare undeva”.

² „Pro Deo amur et pro christian poblo et nostro commun salvament, d'ist di in avant, in quant Deus savir et podir me dunat, si salvarai eo cist meon fradre Karlo...”.

într-o turcească cu desăvârșire arabizată”. Mai rămâneau turcești doar unele verbe. Mai mult, cercetătorul ieșean vorbește chiar de fenomenul diglosiei între limba turcă scrisă actuală și cea vorbită.

Schimbări evolutive de adâncime s-au produs și între anumite etape de dezvoltare a limbii ruse. Așa-numita limba rusă veche (Древнерусский язык) și limba rusă contemporană se deosebesc în mod radical. Cunoscutul monument de rusă veche din secolul al XII-lea, *Cântec despre oastea lui Igor* (Слово о полку Игореве), provoacă mari dificultăți cititorului rus contemporan, dacă acesta nu are o pregătire filologică specială. Explicația acestui decalaj glotic rezidă tot în factori de ordin politico-administrativ și geopolitic. Teritoriul Rusiei era fărâmițat în numeroase cnezate (principate independente) ca Vladimir, Novgorod, Iaroslavi, Tveri, Permi ș.a. Abia în sec. al XVI-lea, cnezii Moscovei Ivan III și mai ales Ivan IV, supranumit „cel groaznic, teribil” reușesc să unească, prin forță armată, principatele rusești. În 1547 Ivan cel Groaznic este declarat primul țar al rușilor. Din această perioadă începe și unificarea limbii ruse.

Până acum am făcut o serie de referiri succinte la *schimbările de adâncime* în unele limbi.

După E. Coșeriu, schimbările evolutive în limbă sunt niște activități care au un produs sau care nu au un produs (Coșeriu 1996: 64). Schimbările de profunzime, după cum am constatat, sunt mereu urmate de un „un produs”, de pildă: trecerea de la sistemul sintetic al latinei la sistemul analitic în limbile romanice de vest (limba română dispune de un sistem analitico-sintetic), apariția articolului, dispariția cazurilor la substantive, înnoirea profundă a vocabularului etc. Un rol important în procesul schimbărilor, în general, în limbă și în ceea ce privește schimbările de adâncime, îl joacă factorii externi, influență străină din partea altor limbi, interferență lingvistică etc.

În continuare ne vom referi la schimbările evolutive lingvistice, pe care noi le considerăm *de suprafață*, în română și în alte limbi naturale.

Schimbările evolutive *de suprafață* nu conduc la diferențieri pe epoci în cutare sau cutare limbă. De exemplu, limba română scrisă (cu toate cele cinci subdialecte ale ei: muntenesc, moldovenesc, maramureșean, crișean, bănățean) a manifestat o unitate exemplară grație muncii de unificare depuse de rapsozi, traducători, cronicari, oameni ai condeiului, preoți, călugări (de la biserici și mănăstiri – centre de iradiere spirituală). Pornind de la primul monument scris în limba română, *Scrisoarea lui Neacșu* (a. 1521), și răsfoind textele apărute (originale sau traduceri) până în secolul al XVIII-lea, vom întâlni forme morfologice și structuri sintactice ieșite din uzul actual, dar, cu toate acestea, inteligibile pentru vorbitorii de limbă română actuală.

Iată câteva exemple. În textele traduse, ca și în cele originale din limba română veche, pronumele relativ *care* (< lat. *qualem*) apare acordat în gen și număr cu elementul regent, spunându-se, de exemplu: *băiatul care, fata care, băieții cari*. Ba mai mult, pronumele *care* apărea articulat cu articolul definit:

„Aron Vodă... socoti să se ajungă cu Mihai Vodă, *carele* domnea pe acea vreme Țara Muntenească” (Ureche 1971: 215).

„Istoricii, adică scriitorii de cursul anilor acestor părți, *carii* pomenescu de descălecatul cel dintâiu a țării noastre și Țării Muntenești...” (Neculce 1969: 71).

„Fost-au gândul meu, iubite cititorule, să fac letopisețul Țării noastre Moldova din descălecatul ei cel dintâi, *carele* au fostu de Traian-împăratul...” (Neculce 1969: 71).

Cu timpul, sistemul limbii române a eliminat, din interior, formele acordate și articulate (la cazurile nominativ și acuzativ) ale pronumelui relativ *care*. Și acest fenomen s-a produs lent, pornind de la uz. Vorbitorii limbii române, ei înșiși, au simțit ca pe un balast aceste forme acordate și articulate ale pronumelui relativ și treptat le-au abandonat. De aici putem conchide că nu limba „în sine” evoluează, ci vorbirea purtătorilor ei, gusturile acestora, simțul pragmatic, sentimentul utilității/non-utilității unor cuvinte, unor forme gramaticale concrete, ce le apar, la un moment dat, ineficiente, inutile sau „imperfecte”.

Un aspect important îl constituie faptul că vorbitorii nu se înțeleg aprioric între ei, nu dezbate asupra unui fenomen de limbă înnoit (sau chiar nou în întregime), ci, pur și simplu, vorbesc și, în procesul comunicării, ocolesc sau chiar elimină, acea formă sau altă formă, considerând-o inadecvată. Astfel, ceea ce primează este uzul, vorbirea. E. Coșeriu notează că „limba se adaptează la necesitățile de exprimare ale vorbitorilor și continuă să funcționeze ca limbă în măsura în care se adaptează” (Coșeriu 1997: 96).

Așadar, limba nu face altceva decât se conformează necesităților de comunicare ale oamenilor, care, în ultimă instanță, operează schimbări de limbă. În plan sincron, avem o stare concretă în limba română: funcționarea ei perfectă fără acordarea în gen și număr a pronumelui relativ (*elevul care*, *eleva care*, *elevii care*, *evelele care*). Dar această „stare de limbă” a rezultat din dezvoltarea istorică a idiomului. Diacronia și sincronia se află într-o relație de interdependență. Ceea ce ne pare (și se consideră) astăzi învechit în trecutul nu prea îndepărtat era considerat ca normă și ceea ce este normativ astăzi în trecut se socotea anormativ. După E. Coșeriu, „O «stare de limbă» în proiecție sincronă nu este *limba* [subl.a.] însăși, ci o secțiune transversală în limba în care se continuă istoricește. Este ca și cum cineva, după ce a fotografiat un tren în mișcare, s-ar întreba de ce trenul își continuă mersul și nu stă nemișcat, așa cum apare în fotografie, sau, și mai rău, ar confunda trenul cu fotografia” (Coșeriu 1997: 96).

Dacă, imaginar, ne-am transpune în secolele al XVII-lea – al XVIII-lea și am fotografia câteva pagini din scrierile timpului, ne-am convinge că, atunci, vorbirea (orală și scrisă) a românilor era împestrițată cu forme, structuri, lexeme pe care astăzi, firește, alte generații de vorbitori nu le mai utilizează activ. Iată unele forme temporale și modale: *au vrut scăpa* (condiționalul trecut), *să fie fostu* (conjunctivul trecut), *au fost zicând* (potențialul).

Exemple ilustrative:

(1) „Dispot, fiind italian, *au fostu știind* mai multe limbi: frâncéște, latinéște, grecéște și nemțéște” (Ureche 1971: 163).

(2) „Leșii... pre unii ai noștri *i-au fostu spânzurând* câte doi de păr, că *au fostu umblând* pe acéle vremi părăși, ca și nemții, și alte batjocuri multe *le-au fostu făcându* de să pomenéște și astăzi răotatea lor *ce-au fostu pățindu*” (Ureche 1971: 109).

În exemplele (1) și (2) avem de a face cu modul prezumtiv, care în limba română actuală se formează din viitorul auxiliarului *a fi* sau din prezentul conjunctivului, devenit invariabil, sau condiționalului aceluiași verb și din gerunziul verbului de conjugat: *voi fi lucrând, vei fi lucrând* etc.; *eu să fi lucrând, tu să fi lucrând* etc.; *aș fi lucrând, ai fi lucrând* etc. Modul prezumtiv are și timpul trecut, care, sub aspect structural, se deosebește de timpul prezent prin faptul că *gerunziul* din componența lui se substituie prin *participiu* (de exemplu: *tu vei fi lucrat*). La M. Eminescu citim: „Optzeci de ani îmi pare/ În lume c-am trăit/ Că sunt bătrân ca iarna/ Că tu vei fi murit”. Ion Creangă își încheie povestea *Ivan Turbincă* cu o frază în care a combinat în mod reușit ambele forme temporale de prezumtiv: „Și așa a trăit Ivan cel fără de moarte veacuri nenumărate și poate că și acum *a mai fi trăind*, dacă *n-a fi murit*”³.

Schimbările de suprafață abundă în structura limbii române. De exemplu, în textele vechi observăm că pronumele reflexiv *se* avea aceeași formă ca și marca modului conjunctiv *să*. Se scria: *să să ducă, să să spele, să să închidă* etc.:

„Aron Vodă... gândi, după toată răutatea ce făcuse, *să să curățească* și să arăte Țării că nu este din voia lui ce s-au lucrat...” (Ureche 1971: 215).

„Iară lucrul adevărat *nu să știe*” (Ureche 1971: 138).

„Duca... s-au rugat vizirului să-l aștepte în 5 zile *să să socotească* și atunci îi va da răspuns (Neculce 1969: 197).

Aflați în fața unei confuzii evidente de ordin fonetic (de rostire), semantic și gramatical, vorbitorii de limbă română au găsit o fericită ieșire din impas: *să* – a rămas ca element structural al conjunctivului (*să plec, să fac, să cânt* etc.), iar *se* – formă moștenită direct din limba latină – a continuat să fie pronume reflexiv (*se spală, se îmbracă, se duce* etc.). Dacă verbul e reflexiv, astăzi nu se zice, ca pe vremea cronicarilor, *să să curățească*, ci *să se curețe*; nu spunem: *să să socotească*, ci *să se socotească* etc. Așadar, și în cazul pronumelui reflexiv *se* este vorba de evoluția lentă și latentă a limbii. Am mai spus (vezi *supra*) că schimbările într-o limbă naturală se produc foarte încet, încât vorbitorii, de regulă, aproape că nu le sesizează, fiind siguri că vorbesc așa cum s-a vorbit, „ca toată lumea” ce cunoaște idiomul dat.

Recurgem și la un alt exemplu. În manualele și în dicționarele de tot felul, editate în perioada antebelică în România, numeralele 14, 16, 60 se ortografiază în felul următor: *patrusprezece, șasesprezece, șasezeci*. Așa se scria și așa se pronunța, pentru că aceasta era

³ În limba română din Basarabia (mai ales în stilurile mai „cântate”), prezumtivul, de regulă, este substituit cu alte structuri ce exprimă un dubiu, o nesiguranță. De exemplu: *va fi trăind*→*poate că trăiește*→*e posibil că trăiește*→*pare că trăiește* etc. În general, prezumtivul ca, de altfel, și perfectul simplu sunt împinse spre periferia limbii literare din Republica Moldova.

norma literară. În *Dicționarul etimologico-semantic al limbii române* de Alexandru Resmeriță (Craiova, 1924) găsim explicațiile de rigoare: „*patrusprezece* numer compus din *patru-spre-zece*. Număr cuprinzând patru unități peste zece”, iar M. Stăureanu, în *Dicționar român-latin* (Craiova, 1924) aduce o precizare de natură etimologică: „*șasesprezece* – lat. *sedecim*; *șasezeci* – lat. *sexaginta*”.

E notabil că, în prezent, manualele de limbă română și dicționarele de tot felul (ortografice, explicative, bilingve etc.) înregistrează numai formele „corupte” *paisprezece*, *șaisprezece*, *șaizeci*. În acest sens este elocvent faptul că, în *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române* (2005), formele *patrusprezece*, *șasesprezece* și *șasezeci* nu figurează deloc. În DEX (1996) se înregistrează numeralul *patrusprezece*, *șasesprezece*, dar cu trimitere la *paisprezece*, *șaisprezece*, iar numeralul *șasezeci* figurează numai cu forma *șaizeci*. Exact aceeași situație o constatăm și în *Dicționarul universal al limbii române* de Lazăr Șăineanu (ediția din 1998).

Dacă lexicografii sunt oarecum toleranți față de formele vechi corecte ale numeralilor în discuție, gramaticienii le resping categoric. Astfel, *Gramatica limbii române* (ediția Academiei) încă în 1966 nota: „Unele dintre numeralii ordinale care exprimă unități își modifică aspectul fonetic, când se combină cu *zece* sau *zeci* [...]. Astfel, se pronunță și se scrie *paisprezece*, *șaisprezece*, *șaizeci*, forme care au fost adoptate de limba literară, în loc de *patrusprezece*, *șasesprezece*, *șasezeci*. Această modificare a aspectului fonetic se datorește analogiei cu numeralii învecinate (*unsprezece*, *doisprezece*, *treisprezece*), a căror unitate este monosilabică” (GA: 182). Și mai categorică este afirmația Mioarei Avram, care numește formele *patrusprezece*, *șasesprezece* și *șasezeci* „pedante, fiind tolerate cel mult în convorbiri telefonice” (Avram 1997: 131–132). Dimpotrivă, I. Iordan considera că în unele *graiuri actuale* se păstrează formele „întregi” (*patrusprezece*, *șasesprezece*, *șasezeci*), care apar și în vorbirea literară, când intervine nevoia de a distinge numeralii, de a evita eventuale confuzii, care ar putea avea urmări neplăcute și de ordin economic (Iordan 1956: 358). Interesant este faptul că filologul și lexicograful chișinăuean Andrei Crijanovschi, în *Dicționarul de dificultăți ale limbii române* (Chișinău, 2001) consideră formele *patrusprezece* și *șasesprezece* ca variante, iar *șasezeci* – ca neliterară.

Revenind la bazele metodologice ale discuției cu privire la evoluția în limbă, avem de menționat, cu toată certitudinea, că schimbările produse în cele trei numeralii cardinale se datorează nu lingviștilor, ci vorbitorilor limbii române, care, în ultimele decenii, înclină tot mai mult spre formele „redușe” *paisprezece*, *șaisprezece*, *șaizeci*.

Numai vorbitorii din generațiile mai vechi țin la forma „corectă” și pronunțarea „adecvată” a numeralilor în cauză. Oamenii tineri, însă, consideră că e corect și bine așa cum spune „toată lumea”, adică *paisprezece*, *șaisprezece*, *șaizeci*. Pe ei nu-i deranjează „trecutul”. În altă ordine de idei, Coșeriu scria: „Vorbitorul este inconștient de schimbare, este convins că realizează mereu aceeași limbă, că nu vorbește altă limbă și că el nu face

altceva decât să continue tradiția. Când adoptă ceva nou, adoptă fiindcă așa «se zice», adică el consideră că asta ține de limbă deja, că în limbă se zice așa” (Coșeriu 1996: 87)⁴.

Schimbările evolutive de suprafață în limba română nu au condus la ridicarea unor impedimente de comunicare în spațiul național, cu toate că pe acest teritoriu național se mai păstrează cele cinci dialecte (muntenesc, moldovenesc, crișean, maramureșean și bănățean).

De la *Liturghierul* Călugărului Macarie (1508), la *Scrisoarea lui Neacșu* sau traducerea efectuată de Diaconul Coresi (mijlocul sec. al XVI-lea), la *Palia de la Orăștie* – traducerea *Vechiului Testament* efectuată de Șerban, fiul lui Coresi sau la Noul Testament, tradus de mitropolitul Simion Ștefan (1648), la *Cazania lui Varlaam – Cartea românească de învățătură...* (1643), *Psaltirea în versuri* (1673) a celui dintâi poet al românilor – mitropolitul Dosoftei – și până la cronicarii noștri putem constata o unitate de necrezut a limbii române.

Și aceasta pentru că toți cei ce țineau pana în mână (cărțurari vechi, traducători, logofeți, fețele bisericești) se osteneau să selecteze din graiul poporului elementele cele mai sonore, mai clare, mai cunoscute românilor atât la nivel lexical, cât și la nivel gramatical. Și în felul acesta reușeau să scrie „așa cum să înțeleagă toți” (Simion Ștefan), „așa cum să înțeleagă hieicine” (Varlaam).

În planul unității glotice și etnice a poporului român o contribuție incomensurabilă a adus-o *biserica ortodoxă*. M. Eminescu scria că „biserica – maica spirituală a neamului românesc a născut unitatea limbii și unitatea etnică a poporului. Biserica a făcut ca limba noastră să fie aceeași, una și nedespărțită în palat, în colibă și în toată românimea despre cultură și artă” (Eminescu 1970: 218)⁵. În limba rusă, de exemplu, aproximativ până în sec.

⁴ Forme gramaticale vechi (sau învechite) găsim și la scriitorii noștri clasici:

Gh. Asachi: *obiecturi* (azi *obiecte*), *staturi* (azi *stat*), *monumenturi* (azi *monumente*), *bastarduri* (azi *bastarzi*), *metod* (azi *metodă*); I.H. Rădulescu: *număr singurit* (azi *număr singular*), *verburile* (azi *verbele*), *eu repetesc, tu repețești...* (azi *eu repet, tu repeți...*); C. Negruzzi: *țeară* (azi *țară*), *dixioner* (azi *dicționar*); A. Odobescu: *centruri* (azi *centre*), *texturi* (azi *texte*); M. Eminescu: *pasurile lui nu se auzeau pe strade* (*Sărmanul Dionis*) (pentru /pașii lui nu se auzeau pe străzi/), *chilia ce i se dedese...* Cezara (pentru /ce i se dăduse/); Veronica Micle, în poezia *Ai plecat*, preia de la Eminescu, probabil, forma *pasuri*: „Eu cu sufletul zdrobit/ Am privit în a ta cale/ Și cu lacrimi am stropit/ Urma *pasurilor* tale” (Micle 1969: 44).

⁵ Tot lui Eminescu îi aparțin și următoarele reflecții despre limba română: a) „Limba română e unică de la Arad și până la Albița”; „Azi limba este una de la Satmar până la Cetatea Albă de lângă Nistru, de la Hotin până la granița militară; azi datina e una și etnologic e unul și același popor, care nu mai doarme somnul pământului și al veacurilor”.

Unitatea limbii române ca idiom se mai poate explica și prin faptul că ea (aspectul literar) s-a dezvoltat, după cum spunea Lucian Blaga, de jos în sus, de la aspectul vorbit (popular) la cel scris (literar), fără amestecul academiilor, universităților, ca în limbile romanice de vest (franceza, italiana, spaniola), unde *norma* era impusă de curțile regale și de către savanții vremii (Italia – Academia della Crusca, 1583; Franța – Académie Française, 1634; Spania – Real Academia, 1713). În această ordine

al XVIII-lea, nu se înregistra pronumele de reverență *Вы* (*dumneavoastră*). Adresarea se realiza cu pronumele personale *Ты* (*tu*), de pildă *Ты, батюшка царь* (*tu, părinte țar*). De notat că în anii de domnie ai lui Petru I (supranumit *cel Mare*) – epoca de modernizare a Rusiei țariste – a fost introdus în limba rusă pronumele *Вы*, ca model de adresare în unele țări europene, pe unde a călătorit țarul rus pentru a se instrui (1697–1698, 1717). Inovația în cauză a întâmpinat o furibundă rezistență din partea intelectualilor ruși puriști Vezi (Нагодкова 1984: 42). Chiar și Vladimir Dal (1801–1872), autorul unicului în felul său *Dicționar explicativ al limbii vorbite velico-ruse* în 4 volume, *Толковый словарь живого великорусского языка* (1863–1866) se împotriva. Acest medic, scriitor, filolog scria: *Лучше по чести тыкать, нетели с подвохой викать* („Mai bine cu cinste să tutuiești pe cineva, decât cu nesinceritate să-l preamărești”). Poetul Alexandr Pușkin a scris două poezii, întrebuițând ambele forme de adresare: și *Ты*, și *Вы*. Iată o strofă din poezia intitulată *Ты и Вы*: *Перед ней задумчиво стою/ Свести очей с нее нет силы,/ И говорю ей: как вы милы,/ И мыслю как тебя люблю!* („Și-i spun: cât de drăguță *sunteți!*! Și mă gândesc: cât de mult eu *te iubesc*”). A doua poezie e intitulată *Я вас любил* (*Eu v-am iubit*). Aici nu mai apare forma veche de adresare *Ты*, ci numai *Вы*. Vom cita numai două rânduri, cele care încheie această minunată poezie: „Я вас любил так искрение так нежно./ Как дай Вам бог любимой быть другим” („Eu v-am iubit atât de sincer și de tandru/ Încât dea Domnul să fiți iubită de altul la fel”). De reținut că, odată cu scurgerea anilor (cam de la sfârșitul sec. XVIII), inovația referitoare la pronumele de reverență în limba rusă a prins, devenind normă unanim acceptată. E un caz elocvent de realizare a dictonului latin: *Communis error facit jus!* („Greșeala/abaterea comună devine lege”).

Profesorul E. Coșeriu relatează că în societatea romană, deși existau mari diferențieri sociale și culturale, totuși „tradiția romană păstrează pe *tu* ca singura formulă de adresare, oricui, și cel mai umil păstor îi spune împăratului *tu*” (Coșeriu 1996: 95). De exemplu, *Ave, Caesar, morituri te salutant* („Să trăiești, împărate /Caesar/, cei ce vor muri te salută); era formula de salut a gladiatorilor în fața legii imperiale înainte de începerea luptelor din arenă. Un alt exemplu cunoscut: *Ave, Maria!* („Să fii sănătoasă, Marie!”); cu aceste cuvinte începea un imn medieval în cinstea Fecioarei Maria (sunt cuvintele Îngerului adresate Fecioarei Maria la Bunavestire; se regăsesc în *Vulgata*).

E. Coșeriu explică de ce vechii romani utilizau pronumele *tu*, ca singură formulă de adresare: „limba latină – arată celebrul savant lingvist și filozof – *înțepe* [subl.a.] într-o comunitate foarte mică și unitară, cu aceeași civilizație bine organizată [...] unde erau – mai mult sau mai puțin – aceiași cei care guvernau și cei care erau guvernați. Faptul, de exemplu, că alegeau în Senat pe cei mai bătrâni [...] ne arată că era o societate patriarhală. Însă, pe urmă, societatea s-a schimbat foarte mult și totuși formulele de adresare nu se schimbă” (Coșeriu 1996: 96).

de idei, profesorul Alexandru Niculescu menționează că „Româna este limba în care cenzura culturii nu s-a manifestat cu rigoarea cu care a funcționat în limbile romanice de vest” (Niculescu 1978: 19).

Revenim la limba rusă, în special la lexicul ei oarecum livresc. Aici schimbările de suprafață sunt bătătoare la ochi. E vorba mai ales de faptul că se observă o predilecție față de cuvinte, deseori de origine franceză (multe dintre ele devenind chiar „internaționalisme”), care substituie pe cele autohtone rusești.

În paginile ziarelor și ale revistelor, la posturile de radio și de televiziune rusești se constată un aflus de vocabule de sorginte romanică, dar rusificate, modificate conform regulilor morfologice ruse. Se creează impresia că vorbitorii intelectuali de limbă rusă „uită” cuvintele consacrate, substituindu-le cu cele străine. Iată câteva exemple:

Анонс	î.l.d.	Объявление
Толерантность	î.l.d.	Терпимость
Урбанизация	î.l.d.	Градостроение
Пенитенциарный	î.l.d.	Тюремный
Профитабельный	î.l.d.	Выгодный
Делимитация	î.l.d.	Разграчение
Контроверзы	î.l.d.	Противоречия
Лакунарный	î.l.d.	с пропусками
Трансляция	î.l.d.	Передача
Каритабельный	î.l.d.	Милочердный
Ламентабельный	î.l.d.	Глачевный

Iustrăm în continuare și cu alte câteva vocabule, extrase din presa de limbă rusă, cu semantică transparentă pentru vorbitorii instruiți de limbă română, dar nu și pentru cei vorbind limba lui Dostoievski: *респектабельный*, *резонный*, *реминисценция*, *импозитный*, *потенциальный*, *эпликация*, *экстремальный*, *иницировать*, *экстраординарный*, *этанировать* etc.

În această ordine de idei poate fi adusă în discuție și terminologia gramaticală rusă care, de asemenea, este deseori substituită cu astfel de termeni, în majoritatea lor tot de origine romanică. Acest proces se observă, în primul rând, în studii lingvistice. Câteva exemple:

Вербальные конструкции	î.l.d.	глагольные обороты
Субстантивул	î.l.d.	Имя существительные
Аджектив	î.l.d.	Имя прилагательные
Адверб	î.l.d.	Наречие
Акузатив	î.l.d.	винительный
Индикатив	î.l.d.	Изъявительное наклонение
Герундий	î.l.d.	деепрочастие
Партиципий	î.l.d.	причастие
Конжюнктив	î.l.d.	Сослагательное наклонение
Вокатив	î.l.d.	Звательный

Lista unor asemenea termeni de origine romanică care înlocuiesc cuvintele tradiționale rusești poate fi lesne continuată, dar se impune o primă concluzie: *schimbările evolutive de suprafață* în domeniul vocabularului rusesc „bat la poarta vieții” și tind a deveni *schimbări de adâncime* (de profunzime). În acest caz, ele vor putea obține statut de normă, pentru că *usus est magister optimus*, după cum spunea Cicero.

Fiindcă am amintit de *uz*, trebuie să precizăm că, în limba română vorbită azi în Republica Moldova, sunt în circulație multe împrumuturi, calchieri, structuri sintactice din limba rusă. Unele din ele chiar tind a se generaliza, fiindcă sunt folosite deseori și în *aspectul scris* al limbii, fiind chiar posibil să capete statut de schimbări de suprafață. Apelăm la câteva exemple ilustrative:

- (1) Maria *lucrează medic* la țară, în loc de *lucrează ca medic, în calitate de medic*. Modelul copiază rusescul *Работать врачом* (cu așa-zisul „*tvoritelinăi predicativnăi*”).
- (2) Jannette *trăiește sub Moscova* (I. Druță, *Clopotnița*), în loc de *locuiește lângă Moscova*. Modelul rusesc: *жить под Москвой*.
- (3) *La mine mama e bolnavă*, în loc de *Mama mea e bolnavă*. Modelul rusesc: *У меня мать болеет*.
- (4) Ion *l-a mulțumit pe Gheorghe* pentru ajutorul acordat, în loc de *i-a mulțumit lui Gheorghe...* În rusă, verbul *благодорить*, în cazul dat, se construiește cu acuzativul numelui: *Ваня поблагодорит Георгия за помощь*.
- (5) Am *vorbit pe telefon*, în loc de *la telefon*. În rusă: *Я говорил по телефоны*.
- (6) *Până ce* nu am nevoie de ochelari, în loc de *Deocamdată* nu am nevoie... În rusă se spune *Пока мне нужны очки*.
- (7) Aveți *careva* întrebări?, în loc de *unele, niște întrebări...* În rusă: *Есть некоторые вопросы?*
- (8) Ion *îl reproșează pe Gheorghe*, în loc de *îi reproșează lui Gheorghe*. S-a folosit recțiunea verbală cu acuzativul în loc de dativ, după modelul rusesc: *Ваня упрекает Георгия (упрекать кого?)*.
- (9) Tamara *îi invidiază Mariei*, în loc de *o invidiază pe Maria*. Aici e corectă recțiunea cu acuzativul, și nu cu dativul, ca în limba rusă: *завидовать кому? Мария завидует Тамаре...*
- (10) *Copiii părinții cărora...* în loc de *Copiii ai căror părinți*. Iarăși este vorba de structura rusească: *дети, родители которых*.

E. Coșeriu a arătat că procesul de schimbare lingvistică poate să se deruleze „cu un ritm mai accelerat sau mai puțin accelerat” (Coșeriu 1996: 67).

Într-un mediu de bilingvism asimetric național-rus cum este cel din Republica Moldova, acest proces de adoptare a elementelor străine, ce substituie modelele de limbă autohtone, este destul de activ în vorbirea generală și în cea cultă, pătrunzând chiar în aspectul scris al limbii române.

Alarmant ni se pare faptul de ordin psihologic: cei ce adoptă formule străine (rusești) nu-și dau seama că greșesc, că nu respectă tradiția, că au uitat regulile gramaticale (și nu numai) învățate la școală. În acest sens, „zgârie urechea” și accentuarea rusească a unor cuvinte românești. Deseori *oxitonele* devin *paroxitone* (*autóbus, troléibuz, antúhrist, róbot*,

mazăic, preâmbul etc.); *paroxitonele* devin *oxitone* (*credît, standârd, voléi, cumûl, reportér* etc.); *proparoxitonele* devin *paroxitone* (*diplómă, aúlă, graníța, pricină*) etc.

Se poate spune că, în cazul acesta (al accentuării deformate), *usus est tyrannus lingua* (Horatius). Deși ne deformează tradiția, acest *usus* se produce automat, mecanic, instinctiv, vorbitorului neinstruit și indiferent părăndu-i-se că vorbește ca toată lumea din jur, când spune: *конечно, кароче, обед, скоростъ, братан, общезжитиле, пивэ, другу меу, привет, телка, мышка* etc. (în locul cuvintelor românești corespunzătoare, pe care, firește, le știe, dar le-a „uitat” pentru moment). Dacă i se face observație, se supără, justificându-se că „toți spun așa”, că el vorbește „ca toată lumea”, „că așa se zice”.

Despre faptul că vorbitorii neinstruiți în materie de limbă se dovedesc a fi „inconștienți” în ceea ce privește „schimbările” ce se produc, ne vorbesc și constatările care s-au făcut de către specialiști asupra vorbitorilor de *limbi muribunde*, aflate pe cale de dispariție. Asemenea idiomuri sunt introduse în „Cartea roșie a limbilor mici”, editată de UNESCO, începând cu anul 1993. Și în Federația Rusă exista o „Carte roșie a limbilor popoarelor din Rusia”, apărută în anul 1994.

S-a constatat că mulți vorbitori ai acestor limbi pe cale de dispariție nu conștientizează faptul regretabil că ei se asimilează, că limba lor e cu totul deformată, sluită. E cazul limbilor (vezi în „Cartea roșie...”): *karekă, aleată, evencă, adaghee* ș.a. Vorbitorii acestor limbi (precum și *eschimoșii, iukaghirii, cikotskienii* etc.) vorbesc stâlcit, recurgând la justificări obișnuite de tipul: „așa se vorbește, așa se spune” (vezi Bahtin 2001: 13).

Ideea de schimbări perpetue în limbă, trecute oarecum inobservabile pentru vorbitorii neinițiați, a fost formulată în mod clasic de Benedetto Croce (1866–1952) (cunoscutul filozof și estetician italian), intrând în istoria culturii cu denumirea de „paradoxul lui Croce”. Iată-l: „Dacă am pune toate generațiile de oameni, din sec. I până în sec. XX, una lângă alta, și le-am considera împreună, am vedea că totdeauna avem impresia că două generații succesive vorbesc aceeași limbă. Însă, deja la distanță de patru–cinci generații, se pare că e altă limbă, iar la zece sau la douăzeci de generații avem impresia că e cu totul altă limbă, deși *membrii fiecărei generații credeau că vorbesc aceeași limbă. Înseamnă că ei au schimbat, au refăcut limba, fără să aibă această intuiție, și considerând că ei realizau limba, nu că o schimbau*” (apud Coșeriu 1996: 87).

Așa se face că și vorbitorii de limbă română din Republica Moldova, introducând involuntar unele *schimbări de suprafață*, în special la nivel sintactic și lexical, consideră că ei „realizează limba, dar nu o schimbă”. Sub aspect istoric, tradițional, cultural această conștiință (convingere) deformată (denaturată) este pe de-a dreptul periculoasă. Ea se cere dirijată și direcționată spre corectitudine, spre tradiție, înțeleasă, desigur, nu în plan static (stagnant), ci în plan dinamic (evolutiv).

În felul acesta, *volens-nolens*, apare problema de cultivare a limbii, la toate nivelurile ei. Și aici în ajutor ne vine Eugeniu Coșeriu. Marele lingvist scria: „S-a considerat timp de un secol și mai bine că problema exprimării corecte în limbă ar fi o problemă minoră, o problemă a diletanților, o problemă care nu ar putea interesa pe lingviștii serioși... Dimpotrivă, problema

exprimării corecte este o problemă foarte serioasă și o problemă de teorie lingvistică serioasă, și deci lingvistul are și el datoria să ia în studiu această problemă, care îl interesează pe vorbitor” (Coșeriu 1991–1992: 18).

Așadar, lingviștii au misiunea de a tempera, a bara tăvălugul presant al schimbărilor de suprafață care invadează vocabularul și sintaxa unei limbi în condiții de bilingvism și chiar diglosie. Cultivatorii de limbă, în măsura posibilului, (pun impedimente și) încearcă să direcționeze aceste schimbări, dar nu le pot opri în totalitate, căci limba este *energeia*, și nu *ergon*.

Încheind considerațiile noastre despre schimbările evolutive în limbă, este necesar să reținem că acest proces universal și complicat poate fi înțeles, dacă li se dă, în principiu, prioritate vorbitorilor și dacă se întrevede o legătură indestructibilă între planul sincron și cel diacronic de cercetare a limbii naturale, pentru că, „oricât de importantă ar fi sincronia, cu ea nu se termină lingvistica” (Martinet 1960: 461).

BIBLIOGRAFIE

a. Bibliografie generală

- Avram 1997 = Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, ediția a 2-a, București, Humanitas.
- Bahtin 2001 = Н.Б. Бахтин, *Языковой сдвиг и упрощения языка точка зрения носителя и точка зрения лингвиста/Язык и общество на пороге нового тысячелетия*, Moscova.
- Bazin 1966 = Louis Bazin, *Les classes du verbe turc*, „Bulletin de la Société Linguistique de Paris”, t. LXI, fasc. 1.
- Costomarov 1986 = V. Costomarov, *Жизнь языка*, Moscova.
- Coșeriu 1991–1992 = E. Coșeriu, *Principiile lingvisticii ca știință a culturii*, „Analele științifice ale Universității «A.I. Cuza» din Iași (serie nouă)”, *Omul și limbajul său. Studia linguistica in honorem Eugenio Coșeriu*, Secțiunea III. Lingvistică, t. XXXVII–XXXVIII, Iași.
- Coșeriu 1996 = *Lingvistica integrală*, interviu cu Eugeniu Coșeriu realizat de Nicolae Saramandu, București, Editura Fundației Culturale Române.
- Coșeriu 1997 = Eugeniu Coșeriu, *Sincronie, diacronie și istorie*, București, Editura Enciclopedică.
- Iordan 1956 = Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, București, Editura Ministerului Învățământului.
- Martinet 1960 = André Martinet, *О книге „Основы лингвистической теории Ельмслева”*, Новое в лингвистике, vol. III, Moscova.
- Migliorini 1961 = Bruno Migliorini, *Istoria della lingua italiana*, Firenze, Sansoni.
- Moldovanu 1997 = Dragoș Moldovanu, *Dimitrie Cantemir. Între Orient și Occident*, Editura Fundației Culturale Române, București.
- Nagodcova 1984 = Т. Нагодкова, *Письма о словах*, Moscova.
- Niculescu 1978 = Alexandru Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Trubaciov 1984 = O. Trubaciov, „Комсомольская правда”, 13 decembrie.

b. Izvoare

Micle 1969 = Veronica Micle, *Poezii*, București.

Eminescu 1970 = Mihai Eminescu, *Despre cultură și artă*, ediție îngrijită de D. Irimia, Iași, Junimea.

Ureche 1971 = Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, Chișinău.

Neculce 1969 = Ion Neculce, *Letopiseșul Țării Moldovei*, Chișinău.

**THE EVOLUTION OF ROMANIAN LANGUAGE WITHIN VISION OF
EUGENIO COSERIU****ABSTRACT**

Eugenio Coseriu treats changes in language as creativity, which is implementation of language via speech. Thus, spoken language is primary. During the development of a natural language we can identify deep and surface changes. The former lead to imminent change in language (for example, establishment of the analytical system in neoromance languages, appearance of the article, disappearance of cases and rendering some logical and grammatical relations with prepositions etc. Surface changes do not produce evident mutations in the structure of language, they only generate some less significant lexico-syntactic changes. What has been said above is valid for different natural languages.

Key-words: *biligualism, asymmetric, diglossia, innovation in language, deep changes, surface changes.*